

nem hall több kakukszót, vagy végre az örök üdvre hivatkozunk: megboldogult, az örök világosság fényeskedik neki stb.

Az eufémizmusok másik nagy osztálya a társadalmi. Az udvariasság formái, ahol az eufémizmusok kitenyésznek, végső elemzésben az úr és a szolga, a parancsoló és a hódoló viszonyára mennek vissza. Tanusítják ezt a gesztusok is: a derék, térd, főhajítás az eredeti teljes földreborulás csökevényei. A kalaplevétel a főhajítás szimbóluma. Erre utalnak az udvariassági szólások is: *bátorkodom, bátor vagyok, ha szabad, ha megengedi; csekélységem, szolgálatára, alázatos szolgája*. Viszont a megtisztelt szavát hozzánk való *leereszkedésnek, kegynek* minősítjük. Eufémisztikus félelemből állításainkat gyakran öltöztetjük feltételes formába: *Úgy gondolnám. Lenne szíves? Vagy tagadólag: Nem lenne szíves? Nem tenné meg? Olykor kicsinyítjük kérelmünket: Kérek egy kis vizet, egy darabka kenyeret. A társadalmi egyenlőség nem kívánja már a teljes meg-alázkodást; eleget teszünk a köteles tiszteletnek, ha engedékenyek, előzékenyek, gyengédnek mutatkozunk. Kiküszöböljük magunkból az erőt, a harcias tulajdonságokat, a támadó készséget s mintegy a testi-lelki gyarlóságoktól ment ünnepi embert igyekszünk megtestesíteni. Sőt alkalmazzuk a finom stílust másokkal, akár alattunk állókkal szemben is; a művelt ember lelki sajátosságává lett az udvariasság. Az eufémizmus főbb terei: I. Testi szükségletek: táplálkozás, evés, ivás, részegség, emésztés; nemi élet; testi tökéletlenségek, mint kövér, sovány, púpos, sánta, vak. II. Szellemi hibák: lelki fogyatkozások, mint butaság, örültség; erkölcsi vétségek: hazugság, tolvajlás, gyilkosság.*

Történetileg az eufémizmus az udvari életben fejlődött ki a reneszánsz óta, a középkor nyersségével szemben, főleg Franciaországban. A klasszicizmus 'fentebb stílusa' kerül minden közönséges, gyarló mivoltunkra emlékeztető szót, kifejezést s folytonos ünnepi emelkedettséget kíván: az embert csak mint lelki lényt szerepelteti; a précieux stílusban a testrészeket említeni sem volt szabad s a szerelemnek csak plátói formáját vallották. A francia dráma nem tűrte a *mouchoir, cordonnier, coq* s hasonló szavakat. Nálunk Kazinczy kifogásolta a *babér* szót, Bajza a *kuvik*-ot s a nyelvújítás nem egy szavát a túlságos finomkodásra törekvés alkotta, mint *dalnok* 'költő' helyett, *hírnök*: követ, *emlény*: nefelejcs, *virány*: mező, *csalogány*: fülemüle. A franciáknál Hugo Viktor, nálunk Petőfi vívta ki a szavak egyenlő jogát, de azért a szószínezet, a kifejezésbeli hangulat s az élményi háttér a stílusnak mindig fontos tényezői maradnak.

ZLINSZKY ALADÁR.

A tihanyi alapítólevél olvasásához.¹

(Felolvasatott a Magy. Nyelvtud. Társaság 1922 márc. 21-én tartott ülésén.)

Szerény véleményem szerint hibás a tihanyi alapítólevél valamennyi fentírt kiadásában az ugyane sorba tartozó *Cuest* (= *Kövesd*) helynév is (Enchiridion 84: *cuest*, ERDÉLYI L. Ért. 28, PRT. X, 492: *Cuest*).

A tihanyi alapítólevél — mint tudjuk — két darabból van összevarrva. A két hártadarabot a varráson kívül egy pecsét is

egybefogta, „hogy hitelesen igazolja a két hártya eredeti összetartozását“. A felső hártya utolsó két és az alsó hártya első két sora közé az oklevél közepe táján a sorok irányával és egymással párhuzamosan haladó egy-egy vízszintes bemetszést tettek és azokon hártyaszalagot vonva át, azt az oklevél hátára alkalmazott pecséttel összefogták. Volt ezenkívül pecsét az oklevél alsó részén is. A két pecsétet egy 1402. évi bírói bemutatáskor még látták az oklevélen, ma azonban már egyik sincs rajta (ERDÉLYI L. i. m. 14—15. l.). Szóbanforgó *cueft* helynevének a felső hártya utolsó sorának közepére, azon helyre esik, amelyet a két hárttyát összetartó pecsétzalag századokon át súrolt, koptatott. Az írás itt meglehetősen halovány is, úgyhogy szabad szemmel legalább a facsimiléről nem, de nyelvtörténeti adataink segítségével igenis meg tudjuk állapítani, hogy az oklevélíró Miklós püspök nem írhatott „*cueft*“-et, mint publikációink hibásan írják, hanem „*cueft*“-t. A kihagyott *i* számára hely van bőven a sorban. A helynév „villa *Cuest*, montem *Cuest*“ alakja helyes lehet az 1211. évi tihanyi nagy összeírásban (PRT. X, 504, 508), *de nem 1055-ben!* Későbbi tihanyi oklevelekben: *Keuesd*, *Kewesd*, *Cuesd*, *Kuesd*, *Kuuesd*, *Küvesd*, *Küwesd*, *Kwesd* és *Kywesd* alakban fordul elő a helynév (PRT. X, index, vö. OklSz. „*Köves*“ címszó végén: Helyn(évi) Szárm(azékok) alatt).

Mint látjuk, de már fentebb a *segifti*-nél is kimutattam, végső *t*-je, helyesebben *ti*-je nem más, mint a magyar *-d*, véghangzóval *-di*, majd *-du* deminutiv képző. E képzőnek eredeti emlékeinkből összeállított fejlődése, illetőleg lassú kopása, véghangzójának eltűnése meggyőz bennünket arról, hogy az első magyar nyelvemlék ezen szavát is hibásan közlik publikálói (vö. még NyK. XXV, 138, *Köves*; és OklSz. id. h.).

A MNy. XIV, 229—30. l. igyekeztem bebizonyítani, hogy a 950 körül író CONSTANTINUS PORPHYROGENITUS Λεβεδίας vajdájának neve azonos a dömösi alapítólevél: *Lewedi* jobbágynevével, *Levedi*-nek olvasandó és deminutiv képzős név. Ugyanezen császári auktor ΑΡΡΑΔ vezér nevét ὁ Ἀρπαδῆς, τὸν Ἀρπαδῆ, τοῦ Ἀρπαδῆ (η = i, olv. *Árpádi*) alakban írja s csak egyszer ír τοῦ Ἀρπαδῆ-t (MHK. 122, 123, 125, 128). Ugyanígy ANONYMUS is e név latinus ragozásában: *arpadij*, *arpadio*, *arpadium*, tehát véghangzós *-di* képzővel tartotta fenn a nevet (l. MNy. VI, 152, EtSz.). GEORGIOS KEDRENOS XI. századi byzanci történetíró *Bulcsú* X. századi († 955) magyar vezér nevét Βολοσουδῆς (Corpus Script. Hist. Byz. Bonni kiad. II, 328), JOANNES ZONARAS XII. szdi író pedig Βολοσουδῆς (uo. III, 484) változatban jegyezte le. Ha már most tudjuk, hogy a dömösi alapítólevélben a *Bulsu* (KNAUZ I, 90, 91, 92) alakon kívül *Bulsoudi* és *Bulsudi* alakja is előfordul a névnek (uo. I, 89 és 96), akkor az említett byzanci írók *-δῆς* végzetét sem tekinthetjük patronimicus képzőnek, melynek itt nem is volna értelme (*Bulcsúfi*), hanem éppúgy, mint fentebb az Ἀρπαδῆς-nál láttuk (l. alább KINNAMOS-nál: *Κελαδῆς* = Keled), a magyar *-di* deminutiv képzőnek. A magyar vezér nevét tehát *Bulcsudi* alakban is emlegették.

A pannonthalmi kétes hitelű 1001. évi alapítólevél: *Temirdi*, *Chimudi* (PRT. I, 590) helynevei mellett a tihanyi alapítólevél: *huluoodi* (2-szer), *holmodi* rea, *gnir ueege holmodia* rea, *fotudi*, *Opoudi*, *lopdi* (uo. X, 489—92) helynevei és a pannonthalmi 1083—95. évi conscriptio: *Himudi*, *tumurdi*, *Funoldi*, *Tordi*, *Ruoxti* és *ruoxti* hely- és személynévei kimerítik a XI. századi emlékek anyagát.

A XII. századból első adat egy 1102. évi pápai bullából való: villa *Tardi* (uo. I, 593). A veszprémvölgyi 1109. évi alapítólevél Szent István-kori görög szövegében: *παταδι* helynév (= 1055: *fofudi*, *Fadd*) mellett *μελεξδις* vincellér nevét találjuk e véghangzós képzővel, mely utóbbi a görög *-s* végzet elhagyásával *Melekdí*-nek olvasandó s így teljesen azonos Albeus 1237. évi pannonhalmi összeírásában szereplő *Melegd* nyúli szőlőműves nevével (MNY. VI, 152, Akad. Ért. 1904, 504, PRT. I, 774). A fentebb franciás műveltségű író munkájának minősített két, Kálmán király-féle zobori oklevél itt is rontja a fejlődés szabályos menetét. Az 1113. évi oklevélből kiszakadt s csak késői átiratból ismeretes adatokat figyelembe nem véve, talán csak az 1111. évi oklevél: *Doardi* hely- és *Vlfodi* személyneve illik a sorba, de ez utóbbinak végső *-i*-je lat. genitivusi rag is lehet: Hector filius Vlfodi. A tövéghangzós magyar helynevekből latinositott, 1113. évi oklevélbeli, e tekintetben korszerű: *Vvaradiensis*, *Chanadiensis*, *Sumigiensis* jelzőknek az 1111. évi oklevélben véghangzótlan *Vespremensis*, *Vvacensis*, *Bicharensis*, *Chonadensis* később is szokatlan alakok felelnek meg. Egy-két esetben a szabályos *-di* deminutív képzőnek még csak egy 1181. évi oklevélben szemünk elé kerülő (l. alább),¹ szokatlan *-de* alakját találjuk a két oklevélben: 1111: *Quletde* (*comes*) de *Bache*; 1113: *Quelede* (*comes*) de *Bache*,² *Copusde* (ma *Köpösd*). Ezzel összefüggőleg e deminutív képzővel el nem látott magyar szavak tövégi *-i*-jének is párszor *-e* felel meg a két oklevélben: 1113: *Cullese* (*Kilics* erdő), 1111 és 1113: *Bache* (*Bács*, ha ugyan nem a *cs* hangot akarja a *-se*, *-che*-vel kifejezni, mint más egykorú oklevelek a *ce*-vel: 1109: *madocza* (*Madocsa*), *grincear* (*Gerencsér*). Végre az 1113. évi oklevél két magyar helynevet fonetikusan írt, de lekopott véghangzójú képzővel ír: *Niget* (*Negyed*) és *Rauzt* (*Ravaszd*, l. FEJÉRPATAKY id. h.).

A II. István-kori idegenszerű (francia), disztített oklevélírással írt Acha-féle adománylevel is, mely, mint említettük, nagyon korán írja a *cs* hangot *ch*-val, e képzőt is, ha ugyan ily képzőseknek vehetjük az alábbi személyneveket, egykorú adatoktól eltérőleg már lekopott, véghangzó nélkül való alakjában használja: *burd*,³ *scipched*, *mulund* (PRT. I, 595). Az 1131 körüli bakonybéli, Sár bíró-féle oklevélben ismét a teljes *-i* véghangzós alakjában találjuk e képzőt: *Samudi*, *Bedadi*,⁴ *Kafudi*, *Zagordi*, *Rescadi* személynevekben (uo. VIII, 272). András prépost 1131—41 közti adománylevelében: *vrodi*, *Karadi* helynevek mellett kétszer találjuk a *rad*, *Rad* helynevet,

¹ A pannonhalmi alapítólevél IX. Gergely pápa-féle 1232. évi átiratában olvasható: *Temurde*, *Chimude* csak diktálás útján támadt átiróhiba lehet (THEINER: *Vetera monumenta hist. Hungariam Sacram illustrantia* I, 102).

² *Keled* bácsi ispán, PAULER: *Magyar nemzet tört.* az Árpád-házi kir. alatt I, 306; Kálmán király szövegében fenmaradt dalmáciai okleveleiben: 1102: *Cladia*, 1111 és 1124: *Cledinus comes*, SMICIKLAS: *Cod. dipl.* II, 10, 22, 24, 37; a XII. század végén író Kinnámosznál: *Κελαδης*, BONNI kiad. 11. l., mely ugyan nem deminutív képzős magyar név, de magyar kortársai bizonyára éppúgy annak érezték, mint sok más *-di*, *-d* végezetű, idegen eredetű, magyarrá lett személy- és ebből alakult helynevet.

³ Vö. 1228: *Burd cum duobus filijs*, györmegyei, könyi szabados (Hazai Okmt. II, 4).

⁴ PRT. VIII, 272 e nevet hibásan *Bedladi*-nak írja, hibás ott a felette álló sorban *San* is *Jan* helyett.

melyet azonban alig vehetünk deminutív képzős magyar névnek (uo. I, 595), noha az 1138/1329. évi dömösi oklevél személynévül kétszer is véghangzóval írja még: *Radi* (KNAUZ I, 90). Alább 1146. évi oklevélben szintén: *Radi* alakban találjuk.¹ Hogy mennyire uralkodott személy- és legtöbbször ebből származott helyneveinkben a *-di* képző és hogy a XII. század közepén még éppen csak hogy megindult *-i* véghangzójának lekopási folyamata, azt legjobban ezen dömösi alapítólevélből tanulhatjuk meg. Száz meg száz *-di* végű személy- és helyneve mellett alig akadunk egy-két oly névre, melynek véghangzója már eltűnt: *voreod* (KNAUZ I, 91, Varjad?), *Janust* (92), *Sourad* (90), *Vzund* (92), *Forcost* (94), *Alcud* (95), *Actuald* (96). De nem találjuk meg a sok száz adat közt a képzőnek *u* véghangzós (*du*) alakját sem — *Wendu* (89), *Bedu* (90) talán csak *-d* végű névhez járuló *u* véghangzó —, mely, mint látni fogjuk, végtelen csekély számú adat leszámításával ANONYMUS jellegzetes sajátága. Érdekes, hogy a dömösi után korra nézve nem sokkal következő két, II. Géza idejéből (1141—61) való, de csak (XII. századi) másolatból ismeretes csatári oklevél másodikában csak *-di* képzős: *Eudi*, *Soludi*, *Cusudi*, *Magudi*, *Hugdi*, elsejében pedig, mely a *cs* hangot is sokszor már *ch*-val írja, mind lekopott véghangzós nevekre akadunk: *Apado* (abl.), *Cunad*, *Wasardus*, *Beszdrad*, *Giznoud* és az idegen eredetű *Anpuđ* (Magy. Könyvszemle 1892, 3, 14—20). Színes úrnő 1146. évi pannonhalmi adománylevelében uilla *Radi* mellett *kifodi* személynévre (PRT. I, 597), a veszprémi káptalan 1152. évi kiadatlan oklevélben: *halaldi*, *Zahudi* személynévek mellett a lekopott véghangzójú *Vosod* névre (fényk. Múz.), *Margit* úrnő 1152. évi levelében csupa *i* véghangzós: *Phudi*, *Tengurdi*, *Ozidi*, *Houodi*, *Hudi*, *Fergudi* így képzett személynévre találunk (PRT. I, 601).

A legpontosabb sorrendben, kihagyás nélkül kísérjük nyomon eredetiben fennmaradt okleveleink sorozatát s bennük e leggyakoribb, legélénkebb használatú ómagyar névképzőnek fejlődését, illetve véghangzója eltűnésének kronológiáját. S mit látunk? A lekopás folyamata, melynek eddig csak szórványos eseteit tapasztaltuk, a XII. század második felében fokozatosan gyorsuló ütemben folytatódik s a század végén e képző véghangzós *-di* alakja már nagyon ritkán kerül szemünk elé. Tehát a véghangzó lekopik, eltűnik, s nem változik át *u*-vá. A képzőnek csaknem kizárólagosan ANONYMUS-nál (meg kevés esetben a Váradi Registrumban) használatos *-du* alakját a XII. század második feléből csak egyetlen nagyon kétes esetben tudom kimutatni, egy 1165 körüli oklevélből: *edu* személynévben (KNAUZ I, 118). Előkerül még egyszer a zobori oklevelekben talált *-de* változat is III. Béla 1181. évi oklevelében, a *haioude* és *Caphurde* nevekben (III. Béla Emlékezete 345. l.). Ezt még csak II. Endre egy 1205. évi oklevelében találom, hol II. Géza korában élő emberként említették *Somus*, *Kwpan*, *Hyuan* mellett: *Etude* (V. István 1270. évi átíratának 1330-iki vasvári káptalani átíratából. Haz. Okmt. I, 3).

MARTIRIUS esztergomi érsek sorrendben következő 1156. évi oklevelében az egy *Cundi* név mellett: *furnod*, *mogorod*, *vascard*, *sulad*, *belad* lekopott képzős neveket olvassuk (KNAUZ I, 107—8).

¹ Képes Krónikában Vencelin vezér fia: *Vencellinus genuit Radi, Radi. vero genuit Misca. M. Flor. Hist. Hung. font. dom. II, 139.*

Figyelemreméltó, hogy ugyanezen oklevél a dignitariusok szék-helyének magyar nevéből alakított latin jelzőkben minden esetben megtartja az *-i* véghangzót: *sunadiensis*, *Waradiensis*, *urodiensis*, *naugradiensis*, *bespremiensis*, *geuriensis*, *dimisiensis*, *budrigiensis*, *chuntiensis*, *borsiensis* stb. Ezek a XI—XII. században alakulva ősi hagyományképen legnagyobb részét így rögződtek meg a legújabb időkig (vö. *capitulum ecclesiae Orodensis*, *Scepusiensis*, *Colocensis*, *Titulensis*, *conventus eccl. Jazoviensis*, *Simigiensis*, *de iuxta Gron*, *de Zuburio*, *de Clusmonostra* stb.).

Az időrendben következő 5—6 oklevélben kivétel nélkül csak lekoppott *-d*-képzős nevekre találunk már: 1165: *Michvd* (*Zichy Okmt. I. 2*); 1171: *Zamard*, *kaluzd*, *Vtuend*, *Mulad*, *hituand*, *volóód*, *Salad*, *Felad*, *Talud* (fényk. Múz., eredetije veszpr. kpt.); 1164: *zepuzd*, *Almad*, *befeud*, *beud* (fényk. Múz., ered. veszpr. kpt. FEJÉR Cod. Dipl. VI/2. 412. csonka kiadásában hiányoznak az összes magy. hely- és személynévek); 1181: *Quisid*, *Seged*, *Hugud*, *Furuod*, *Vzd*, *Lusad* (PRT. VIII, 277); 1181: *Golombud* (WENZEL I, 75. hibásan: *Salombud*, fényk. Múz., ered. veszpr. kpt.). Végre a harmadik, 1181. évi eredeti oklevélben az említett, szokatlan *-de* (*haioude*, *Caphurde*) mellett két személynévben feltűnik újra a véghangzós *-di* is: *buhitudi*, *Burgadi*, de ugyanezen oklevélben a helynevek: *de fopudh*, *de arpad* — *ab arpad*, *de fuched* —, a *fuched* ismét véghangzótlan képzősök (III. Béla Emlékezete, 345) A XII. századból utoljára a véghangzós *-di*-t egy 1184. évi oklevél: *pristaldus Cucendí* nevében találom (PRT. X, 501). A székesfehérvári keresztetek 1193. évi nagy oklevele számtalan helynevében már nyoma sincs e képző véghangzójának: *Worost*, *vorost*, *Scequed*, *sequelt*, *Sorcod*, *cuzend*, *Soruuld*, *borsod*, *arpad*, *Gogud*, *Nuchud*, *buzad* (személynév), *tocod*, *Muncad*, *Tainad* (Dl. 27. fényk. Múz.). Eppígy a szentgotthárdi cisztercita apátság 1198. évi alapító- és az Ugrin győri püspököt adományozó ugyanez évi oklevél számos szolganevében sem: *Hamard*, *Quefeud*, *Behed*, *Sculgad*, *Wzd*, *Aruhd*, *Bugard* (fényk. Múz., WENZEL, VI, 193—5); *Eurud*, *cucad*, *foruuld*, *vafard*, *bud* (Múz. t. a. HORVÁT ÁRPÁD: Oklevél-hasonmások, III.).

ERDÉLYI László palaeographiai és belső tárgyi okokból és más, kései feljegyzések adataiból megállapítja, hogy a bakonybéli 1086. évről keltezett s Szt. László nevében kiállított nagy birtokösszeírás I-ső részét II. Géza halála (1161) után, a XII. század utolsó harmadában, II-ik részét a XII. század végén vagy a XIII. elején, III-ik részét körülbelül a XIII. század 30-as éveiben, IV-ik részét pedig e század második felében irták (PRT. VIII, 265—66). Leghasonlóbb jellegű az első két rész írása, a második az elsőtől úgyszólván csak tintájának változó színével különbözik (uo. 237). E részek írása olyan, mint a XII. század közepe táján, vagy még később (?) irt okleveleké, de régiebb mintát utánoz (uo. 238). Az oklevél saját szövege szerint (bár ez, mint alább látni fogjuk, egyik átírt notitiára is vonatkozhat) „*proprio sigillo (ladizlai regis) precepit sigillari*“ és egy 1456. évi részleges átírás szerint is „*sigillo eiusdem Sancti regis Ladislai consignatum*“ meg volt pecsételve (uo. 267, 521). A pecsételés helyét ott kell keresnünk, ahol a hártya *legalján*, középen mintegy 3 cm-nyi mélységben és 3—7 cm szélességben egy darabka trapézalakúan leszakadt az oklevélből (uo. 237). Ha mármost az i. m. VIII, 33. lapján közölt — sajnos csak nagyon töredékes —

facsimilét megvizsgáljuk, látjuk, hogy a hiányzó trapéz felső egyenes vágású oldala csakugyan nem lehetett más, mint a pecsétartó hártýaszalag számára tett bemetszés, a másik párhuzamos bemetszés a leszakított részen volt. Ide volt erősítve az oklevél-szövege szeriut rajta volt, de még 1456-ban is látott pecsét. De azt is látjuk e facsimiléből, hogy a harmadik, sötétebb tintájú, jobbra dültebb jellegű írású rész éppen itt kezdődik, hol már a hártýa majdnem végződik s az oklevél pecséttel le volt zárva. A hártýa előlapjára e szövegből csak három sor jut, a többi a hártýa hátlapjára kerül. E III-ik rész szövegéről tudjuk, hogy betüröl betüre való kiírás egy Szt. István-féle (bakonybéli eredeti (?) vagy 1239 előtt hamisított) oklevélből, részben pedig egy 1131 körül írt (Sár-bíró-féle) oklevél adatai alapján gyártatott, utánzott írással, tendentiosus változtatásokkal. A IV-ik rész pedig annyira más jellegű, XIII. sz.-i folyó oklevélírással van a III. részhez toldva, hogy írójának nem is lehetett szándéka azt a látszatot kelteni, hogy e rész az eredeti oklevélhez tartozik (uo. 35. l. facsimile). A fenti körülményekre alapított szerény véleményem tehát az, hogy az első két rész egy, szabályosan a hártýa aljáig egyazon időben teleírt, mint szövegéből világosan kivehető, több közelkorú notitiából összeállított, megpecsételt oklevél. Záróformulái éppúgy nincsenek, mint a kétségtelenül eredeti, Szt. László-kori pannonhalmi conscriptionnak. Ha az befejeződhetik a: Mille CCC ouef-szel, ez is a dual vaccas-szal. Az első rész írója nem hagyhatta üresen csak azért a hártýa alsó 1/2 részét, 86 cm-ből 23-at, hogy valaki évtizedek múlva folytathassa megkezdett hamisítását. Hamisító tendenciát legfeljebb csak azért kereshetünk benne, mert az első két részből álló oklevél — mint a kései átirat tanusítja — Szt. László pecsétjével volt ellátva, noha az ERDÉLYI kifejtette palaeographiai és belső tárgyi okok folytán nem keletkezhetett korábban a XII. sz. közepénél. Egyebekben pedig, mint mondtuk, oly korai notitiák, paginulák, feljegyzések egységesítése volt, melyeknek legrégibbjét 1086-ban, más részét az összeíratást megkezdő „*pie memorie*“ József apát halála és Szt. László capellanusának, Seraphinnak, az oklevél szavai szeriut, isztergomi érsekké való előlépése (1094—95 körül, KNAUZ I, 68) után íratta a Szt. László-kori József apát utóda, egy másik apát „*qui nunc patrisat eodem in loco*“. Ugy látszik, az oklevél a Szt. László utáni adományokkal és szerzeményekkel végződik. Az első részben oly birtokok is vannak említve, melyeket egy XVI. század derekáról(!) való bakonybéli feljegyzés szeriut (PRT. VIII, 589) Endre, Geysa és Béla királyok adtak az apátságának. Endre csak I. Endre lehet, mert II. Endre adományát külön említi e kései feljegyzés, a másik két király sorzámához és a kései feljegyzés adatainak hitelességéhez sok szó férhat. Mindenestre kár belőlük egy régi emlékünk hitelessége és kora felől kedvezőtlenül dönteni, ha a fentiekén kívül nyelvtörténeti adatai is mást mutatnak.

En azon nyelvtörténeti adatok alapján, hogy a szeriutem befejezett oklevélnek minősített első két rész a magyar *cs* hangot három kétes adatot (*Acha, Buchu, Makicha*) kivéve rendszeren *s*-sel (gemil-senbuqur, Fonsol, Sunadi, Trinsin), máskor talán *c*-vel és *sc*-vel (*Pecudi, Keca, Scemsca, Quesca, Pesceta*), a szökezdő *h*-t sokszor *ch*-val (*Chigisti* = Hegyesd, *Churchufeu, Chomudi, Chozug*), a *v* hangot, mint legrégibb, XI. századi okleveleink német hatás alatt

(l. alább), sokszor *uu*-val (Panauadi = Ponyvád, Uuehmes, Felduuar (?), *Uuertis*, *Uuindim*, *Nouuoi*) írja, a tövéghangot pedig nemcsak e véghangzó nélkül egytagú, de egy-két esetben a többtagú szavak után is többször megtartja, mint bármely XII. sz. középeről való oklevelünk: *Tuhut-sedu*, *Potu*, *Scequ*, *Lessu*, *Thati*, *Burzi*, *Apasci*, *bikzadu*, *Nulu*, *Batu*, *Gurcu*, *Hyldechu*, *Erecu*, *Hyllu*, *Thatu*, *Scumoku*, *Cochu*, *Lopu*, *Nenu*, *Zilu*, *Gneuku* (vö. 1055: *gnir*). *Zlaucu* (Szalók) és más, feltűnő sok, csak első okleveleinkben fellelhető régiségei: *Tugut*, *Tuhut* (= Tót?). *Buatir* (Bátor), *Seesecfehe* (fő), *Forkosig*, *B(r)ezprem*, *Keseih* (= Keszó?), *Ploznic*, *Zlaucu*, *huzeubrazda*, *Zlip*, *Brihin*, *Vtih*, *Sekeh*, *Helehes*, *Dinna*, *Tuel* (= Tével), *Kigouis* (= Kigyós?) *Rescugis*, *Vranis*, *Zolnic*, *Wazli*, *Nandir*, *Mogurdi*, *Kyris* és *Cris* (Kőrös), *Hongin* (Hangony), *Sumig*, *Soruul* (később: *Soruul* 1230, PRT. VIII, 279), *Vgrin*, *Petyr*, *Benedic*, *Bodin*, *Fontoydi*, *Feketeydi*, *Keseydi*, *Tenerhere* (ér) stb., stb. (PRT. VIII, 267—271) alapján jóval korábbinak tartom, mint ERDÉLYI. Mintegy 40 -di deminutív képzővel képzett hely- és személyneve mellett összesen csak 3 esetben kopott le a véghangzó: *Guered*, *Deged* és *Moglout* személynevekben. A jelen értekezésben javított tihanyi alapítólevélbeli *cuefti* mintájára fonetikusán *ti*-re változik e képző következő adataiban: *Chigisti*, *Biristi*, *Munosti*, *Coluzti* és *t-re* csak a *Moglout* névben. Ezzel szemben a bakonybéli 1135-ről keltezett szalmádi oklevél hamisságát mi sem bizonyítja jobban, minthogy benne már csak 7 név van képezve ezen a XII. század végén s a XIII. sz.-ban fokozatosan ritkuló ómagyar névképzővel s köztük már *egynek sincs* véghangzója (PRT. VIII, 273—4). A hamisítók nem voltak nyelvészek. Jól-rosszul igyekeztek utánozni egy régi írást, néha betű szerint átvették a kívánt korbeli oklevelek formuláris részeit, időmeghatározó méltóságneveit, vagy tanúnévsorát, de annyira nem terjedt óvatosságuk, hogy a nyelvi régiességeket is utánozzák. De erre nem is volt szükség, mert ezen szempont az oklevélvizsgálók látókörét is meghaladta. Éppen ezért tartom a nyelvtörténeti adatok korszerűségét az oklevélvizsgálat egyik legmegbízhatóbb próbakövének. A bakonybéli conscriptio első két része ezen próbakövet is kiállja. Bár szemmel láthatólag több notitiából van összeállítva, nyelvtörténeti adatai elég egységes képet adnak, tehát a notitiáknak is közelkorúaknak kellett lenniök. Szerény véleményem szerint e két első rész régibb lehet, de újabb alig a XII. század közepénél, magyar szavainak jó része pedig a Szt. László-kori, vagy közel utána kelt notitiákból, paginulákból van hűen átvéve (vö. FEJÉR-PATAKY: Kálmán király oklevelei 6—9). Mint sok adatot tartalmazó egyik legrégebb emlékünket nyelvészeink fokozottabb figyelmébe ajánlom. Csak sajnálnunk lehet, hogy egész szövegének képmását nem adja a PRT. VIII. kötete. A Magy. Nemz. Múzeum fényképgyűjteményéből is hiányzik fényképe.

Egy XII. század végéről, 1197. (?) évből kelt, de csak XV. századi átiratban feumaradt fontos, kiadatlan oklevéltöredékről kell még megemlékeznem. Az aradi prépostságnak Imre király által nagysága miatt könyvalakban (in forma libri seu quaterni) kiadott, de legnagyobb részét még szövegében is elveszett nagy birtokösszeírásának egyik nagyobb töredéke ez (Orsz. It. Dl. 28,867, vö. III. Béla Emlékezete 157—159). Sok helynév mellett nem kevesebb, mint 371 XII. századi magyar személynevet őrzött meg, — sajnos,

több esetben kimutathatóan hibás, kései másolatban. A nevek jó része még, bár korántsem oly nagy százalékban, mint például az 1138/1329. évi dömösi oklevélben, a leggyakoribb ómagyar névképzővel, a deminutív *-d*-vel van alkotva, *-i* véghangzóját azonban összesen csak 8 tartotta meg: *Scarandi*, *Vthadi*, *Rauosti*, *Cocudi*, *Samudi*, *Nepedi*, *Obridi*, *Kasudi*, a véghangzó *u*-vá csak egy nevet: *Buedu* változott, vagy ez is inkább az *u* véghangzónak szabályos, egytagú, két mássalhangzón végződő szóhoz járulása (másolata birtokomban).

Történettudományunk mai állása szerint ANONYMUS III. Béla király jegyzője volt, művét „néhai jó emlékezetű“ ura halála, 1196 után, tehát a XII. század utolsó éveiben, vagy a XIII. század elején írta. Azokkal tartok, kik azt hiszik, hogy nevét az első, üresen maradt lapra szánta másolója, mert kevés codexet láttam az első lap *versóján* kezdeni, ANONYMUS műve pedig ott kezdődik. Számtalan személy- és helyneve közül nem egy van képezve a szóbanforgó *-di*, *-du*, *-d* deminutív képzővel, hisz honfoglaláskori eseményeket tárgyal régi adatok vagy régi mondák nyomán. Korának megfelelőleg legtöbbször ő is lekopott *-d*-s alakjában használja. Így Árpád fejedelem nevét több mint százszor *arpad* alakban írja.¹ Eleinte e nevet a ragozásban is változtatlanul hagyja, pl. 5. és 6. fejezetben: *almus pater arpad*, és *Almus pater arpad*, később elkezd latinosan ragozni, de minden ily esetben a névnek régibb *-di* véghangzós alakját véve nominatiuusi alapul: *arpady* (20., 37. §), *arpadio* (14., 16., 20., 42. §) és *arpadium* (13., 14., 16., 29., 33., 39., 51. §), éppígy ragozza a *Botond* (bontón 53., bontond 42., *Botondu* 55., *Bothond* 56. §) nevet *botondium* (42.) és *Botundium* (56.) és az *urcun* (56.) *vracun*, *vracun* (57.) nevet *ircundium* (56. §), míg a sokszor emlegetett *Zuard*, *zuardu*, *Zvardu* (35. §) nevet csak *Zuardum* (33. §) alakban (l. még: in portu *ladeo*, ládi rév 20. §). Már ezen adatokból is észrevehetjük, de fentebb is említettük ANONYMUS egy különösen jellegzetes, oklevelekben csak legtrikább esetekben mutatkozó sajátosságát, mi abban nyilvánul, hogy *-d* képzős neveinek egy részét *u* véghangzóval is emlegeti, a magyar *-nek* ragot pedig a képzőnek csakis ez utóbbi alakjához ragasztja: *Eleud*, *eleudunec* (50. §), *zuard*, *zuardu*, *Ed*, *edunec* (17., 32.), *Oufad*, *oufadunec* (32.); *ound*, *oundu*, *oundunec* (40.); *Botond*, *Botondu*, *caroldu*, *farolt*, *faroltu* (27.), *Cundu*, *cundunec* (46.) *eudu*, *eudunec* (47. §).

A nem *-d* képzős neveknek a magyar *-nek* rag előtt sincs mindig *u* véghangzója: *edumerne* (17.), *edumenec* (! 32.), de *Usubuu*, *ufubunec* (52. §). Az *arpad* nevet több mint 100-szor írja le, de egyetlen egyszer sincs: *arpadu* alakja, épp így a kétszer írt *Sunad* s az egyszer használt *ogmand* névnek sincs véghangzója. A *Borfod* (*castrum Borfed* 34. §), *emeud*, *uared* és *warod*, *zarand*, *huhot* és *obad* s az idegen eredetű *honrad* helyneveket és a *moglout* nemzetsegnevet véghangzó nélkül, a *bulhadu*, *beuldu*, *pacoztu* (*Pakozd*) helyneveket *u* véghangzóval írja. Általában az *u* véghangzónak ezen ingadozó alkalmazását megtaláljuk a nem *-d*-én végződő neveiben is.

A *Bors* (18.) személynév mellett megtaláljuk a *Borfu* személynévet (18., 34., 35.) és a *castro Borsu*, *castrum borfu*-t (34.), a *castro hungu* (2. §) mellett a *hung cafro* és *castrum hung-ot* (13. §). Egyébként a fentiekben kívül mintegy szabályként állíthatjuk fel

¹ Mindig a FEJERPATAKY-féle facsimile-kiadásból idézek.

ANONYMUSnál, hogy a mai egytagú magyar szavak és nevek után majd mindig megtartja az *u* véghangzót: *lelu*, *tofu*, *thofu*, *Etu*, *cafu*, *Bulfu*, *bulfuu*, *Boclu*, *urfuur* és *vrfuuru* (10. §), *faru*, *faruuar*, *туру*, *gcuru*, *almu*, *hetu-moger*, *dentu-moger*, *menu-morout*, *zegu-holmu*, *zenu-holmu*, *zecu-feu*. Kivétel csak a *Sac* (= Csák)-on kívül néhány *-r* végű egytagú szó: *nyr*, *nir*, *ur* (*urfuur*, *de vrfuuru* is) és *vár* (*faruuar*). Kiteszi még a két mássalhangzón végződő többtagú nevek után is: *zobolfu*, *zeremfu*, *loponfu*, *zerelmu*, továbbá a véghangzó nélkül egytagúból (1086/XII. Zlaucu PRT. VIII, 270) származó *zoloucu* és *emelu* (*emse*?) nevekben. Idegennyelvű egytagú szavak után nincs véghangzó: *Wag*, *glad*, *nov-grad*, *furun-grad*, *gron*; kivétel csak a véghangzó előtt két mássalhangzós: *burgu*: *ecilburgu* (47.), *eti-burgu* (49.) és *elci-burgu* (50. §). E szabályoktól eltérő ingadozását annak tudhatjuk be, hogy saját korának nyelvét „secundum traditiones diuersorum hystoriographorum“ régi írókból átvett adatokkal keveri s hogy legalább félszázaddal későbbi másolatban maradt fenn műve. Nyelvéseink egyébként a véghangzó *-i* és *-u* változatait inkább csak helyesírásbéli sajátásának tartják: BALASSA JÓZSEF szerint „a különböző szóvégi hangzóból előbb gyengülés folytán *u*, *ü* lett s azután veszett csak el ez a hangzó“ (NyK. XIX, 153). GOMBOCZ lehetségesnek tartja, hogy az *u* a zöngétlen szóvégi *-i*, *-u*, *-ü* közös hely volt (MNy. V, 395). MELICH szerint: „A mélyhangú *i*-nek a magyarban *i* és *u* jegye volt, másrészt pedig magy. *i*-ből *ü* is lett (vö. *füge*, *süket*, *sütő* ∞ *sütö* stb.), ezért aztán találunk a szóvégi magánhangzók terén is *i* ∞ *u* írott változatokat, vö. 1213. de *Lazdi*, 1217 de *Lazdu*, 1214. de *Lazd* (Váradi Reg. ed. KARÁCSONYI-BOROVSKY 177., 214., 191. l.); — gör. τοῦ Νέκη, lat. *Neku* (1138)“ (MNy. VI, 154). Igaz, hogy sok oklevélben mindkét változat előfordul, l. pl. a tihanyi alapítólevelet, s a *-di* képzőnek ANONYMUSIG alig találjuk *-du* változatát.

A *-di*, *-du* deminutív-képző véghangzójának eltűnése teljessé a XIII. század elején válik. Az 1211. évi nagy tihanyi összeírás kétezernyi személy- és helyneve közül még elég sokhoz járul e képző, de már csak egy helynévben: *stagnum Somardy* (fogalmazványban: *Somardi*), *piscinam Somardy* (*Somard*) és két személynévben, ha ugyan az egyik idesorozható: *Widu* (*Vid* név) és *Cinguidu* — *Ciguidu* (PRT. X, 516, 503 és 505) találjuk meg teljesebb, véghangzós alakjaiban. Az 1237. évi ALBEUS-fele összeírásban is csak két, kétes személynévi adat: *Vodu* (vad? *Vodos* név mellett) és *Eldu* (PRT. I, 776, 781) mutatja az *-u* véghangzós alakot. A Váradi Registrumban a *-di* alak már csak egy, előbb említett helynévvel: *villa Lazdi* van képviselve, a *-du* ebben fordul elő ANONYMUS után a legtöbbször a: *Baldu*, *Bandu*, *Kemedu*, *Chenadu*, *Cunsudu*, *Galdu*, *Lazdu*, *Percustu*, *Scendu* és *Vhudu* személy- és helynevekben, a *Vadu* és *Vidu* adatok pedig — úgy látszik — itt is csak a vad (?) szónak és *Vid* névnek tővéghangzós alakjai (l. eml. kiad. indexét).

Talán a kellenél is nagyobb figyelmet fordítottunk ezen a XI. és XII. századokban kimutathatólag legelőkelőbb használatú, később az idegen, keresztény, martyrologiumi nevek és azok kurtításai, becézései elterjedésével mindjobban tért vesztő — bár sokszor makacsul még ezekhez is hozzátapadó — ómagyar névképzőre. Első magyar névtárunk, a dömösi prépostsági alapítólevél magyar neveinek legnagyobb része még vele van képezve. Fiatalabb névlajstromainkban: a tihanyi 1211. évi birtokösszeírásban, ALBEUS jegyzé-

kében vagy a Váradi Registrumban fokozatosan látjuk használatának csökkenését, később a XIII., XIV. században lassan-lassan kivész a személynevekből s csak az ősi megtelepítésű, megszállójuk ősmagyar nevét őrző helységneveink százai tartották fenn korunkig.¹ Száraz, nyelvtörténeti adatokat gyűjtögető értekezésünkben is nehéz elhallgatni kegyeletünk melegét, mellyel e képzővel foglalkoztunk, hisz fokozatos fogyásából nem nehéz visszakövetkeztetnünk arra, hogy a névtelen honfoglaló ősök ezreinek meg ezreinek örökre ismeretlenül maradó nevéhez tapadt, az első helyhez kötött magyar szállások nevéből is ritkán hiányzott.

Rövideden összefoglalva már most a *-di*, *-du*, *-d* deminutív képző kronológiáját: a XI. században kivétel nélkül *-di* alakban találjuk. Véghangzójának lekopása a XII. század első felében indul meg, rohamosan halad a század második felében, s csak nagyon szórványosan változik *-du*-vá. A XII. és XIII. század fordulóján író ANONYMUS néhány névben és a ragozásban a *-du* alakot használja a lekopott *-d*-és alak mellett, ugyanígy a Váradi Registrumból (1208—35) is kimutatható ez utóbbi változat néhány adattal, okleveleinkben a XIII. század elején a véghangzós alakok már csak a legritkább esetben fordulnak elő.

Ezek után nem lehet kétséges, hogy legrégebb nyelvemlékünk, a tihanyi apátság alapítólevelének publikációiban a „*cueft*“ helynevet az *-i* véghangzós, fonetikusán *t*-vé vált deminutív képzős „*cueft(i)*“-re kell kijavítanunk.

Azt hiszem, ERDÉLYI LÁSZLÓ közléseiben „a locus Mortis (helyesebben: *mortif*) dictus“ után egy sorral álló „Morus-uasara-kuta-rea“ ragozott helynevet (Ért. 27. l., PRT. X, 492) is vissza kell igazítani ez alapítólevelben: *mortif* uaafara kuta | rea-vá, mint azt szerény véleményem szerint helyesebben SZAMOTA (NyK. XXV, 138, 144, de mindkét helyen hibásan: *uasara* egy *u*-val) és FEJÉR-PATAKY (Enchiridion 84) olvasta. Az alapítólevél *u* betűinek két függőleges vonala párhuzamosabb, mint e második *moruf*, illetőleg *mortif* szóban látjuk, azonfelül az *u* betűk kezdővonalának felső része kissé balra hajlik s nincs meg az a sor feletti kiesűcsücsösödése, mint a *t* betűnek. Egyébként is nagyon érthető, ha a tolnamegyei *Mortis* — *Martos* (a mai Bikács vidékén feküdt, PRT. X, 420/21) falu határában találunk egy *Martos* vására-kuta nevű helyet. A *Maros* nevet különben sem tudja ERDÉLYI azon vidékről magyarázni, a Veszprém megye déli csücsán fekvő Sió-Maros Bikácstól nagyon távol fekszik. Nyelvtörténetileg sem hiszem, hogy megállhatna 1055-ben a *Morus* név.

Bár GRIMMÉK Attila nevét a Volga vagy Don ősi *Atel*, *Atil* nevéből eredeztetik, a dömösi oklevélben is találunk *Garandi* (KNAUZ I, 96) személynevet, nem akarom a magyar *Moris* (1138, bái szolga, KNAUZ I, 91) — *Morus* (1211, aszófői szőlőműves, PRT. X, 505) — *Maros* személynevet, melyet számos helynév tartott fenn (Sió-Maros (Veszprém megye), Kis-Maros (Nógrád és Bihar m.), Nagy-Maros (Hont és Bihar m.), *Marosfalu* (Bars m.) a *Maros* folyó nevével azonosítani. A hangfejlődés azonban az adatok szerint ugyanaz.

¹ Legújabbban felfedezett második nyelvemlékünk, az ómagyar Mária-siralom szerint a XIII. század végén vagy a XIV. század elején még köznevekhez is járult: *fyodum*, *urodum*, *eggedum*.

CONSTANTINUS PORPHYROGENITUS a *Maros* folyó nevét *Μορῆσις* (40. §, MHK. 127. l.) alakban említi, Szt. Gellért *marosvári* (csanádi) püspöki székhelyének nevét *Deliberatio* című XI. századi müncheni kéziratban fenmaradt műve és a mondseei XV. sz.-i kéziratban (Cod. Lunaelacensis) fenmaradt legendája *Mores*, *Moris* alakban tartotta fenn (*Deliberatio Gerardi Moresenae aecclesiae episcopi* PRT. I, 375, 378, 379; Vita S. Gerardi *Moresane ecclesie episcopi*, ENDLICHER, Monumenta Arpadiana 210, ciuitatem *Morisenam*, urbis *Morisene*, urbe *Morisena*, urbs *Morisena* uo. 213, 214, 217). Még III. István 1166. évi dalmáciai oklevelében: *Stephano Morisene sedis electo* (SMÍCSEK: Cod. Dipl. II, 106) olvasható. 1167/1221/1245: *Ego Stephanus Morisensis sedis electus* (uo. II, 116). ANONYMUS a *Maros* folyót latinul *Morisius*nak, magyarul *Morus*nak nevezi (cap. 11.: *Morifius*, a fluuió *morus*, a fluuió *mors* (!), Sunad . . . in castro suo iuxta *morifium*; cap. 44.: a *morifio*). Ennek megfelelőleg a *Maros* személynév fejlődése is, mint láttuk: *Moris* — *Morus* — *Maros*. Az 1138. évi dömösi oklevél egy falut: villa *Maristi* (KNAUZ I, 89) és villa *Morusti* (uo. 93, 95 = *Marosdi*) néven emleget. Vö. még: 1001 (?) : *Baluuanif* (PRT. I, 590), 1083–95: *Baluuanif* (uo. I, 592), 1197, XV: villa *Sarif* . . . in *Sarif* . . . In alia villa *Saris* (Dl. 28, 867), az aradi prépostság említett birtokösszeírás töredéke, — *Nagysáros*, *Zaránd m. Ágya* mellett volt, CsÁNKI I, 743. A falut ez oklevél egy más átirattörredéke: *Sarus* alakban említi: *Hazai Okmt. VIII, 11*), *Horogif* (= *Haragos*, uo.), *Ioannif* (uo. 1211, *Joanus*). *Magashangú* szavakban: 1039: *Schebis marchio* *Ungarie* (PERTZ: MGH. SS, XX, 793, XI. századi *Annales Altahenses maiores*-ben, ugyanó a *Képes Krónikában*: *Sebus* (M. FLOR. Hist. Hung. Font. Dom. II, 144); *Kigouis*, *Rescugis*, *Uuertis*, *Vranis* (bakonybéli összeírásban).

1055-ben a név alakja tehát valószínűleg *morif* lett volna s nem *moruf*. Mindezek alapján a: *mortif uafara kuta rea* olvasás a valószínűbb. Ennek fejlődése is: *Mortis* > *Mortus* > *Martos*.

A tihanyi alapítólevél leghosszabb magyar kifejezésének első szavát a *feheruuaru rea*-t PINTÉR JENŐ: *Magy. Irodalomtört. I* (1909), 92. l. így választja el sor végén: „*Fehér- | uuaru rea*“, az OKISZ. pedig a *Fehér* címszó alatt így: „*feheru- | uaru rea*“. Szóval PINTÉR szerint a *fehér* szónak nincs *u* véghangzója, a *vár* szó *v*-je pedig *uu* (2 *u*)-val van írva, ZOLNAI szerint a *fehér* szó véghangzós: *feheru*, a *vár* szó *v*-jét pedig csak egy *u* fejezi ki. A MNY. VI, 434 szerint ebben a kérdésben MÉSZÖLY GEDÉON egyetért ZOLNAIVAL, mert a szót így olvassa: „*Fehérü-Váru réá* = *Fehérvára*“. Kérdés: az egyetértő feleknek, vagy PINTÉRnek van-e igaza? *Palaeographice* a kérdést nem lehet eldönteni. A facsimilén a *feher* és *uuaru* közt látunk ugyan egy kis hézagot, de ez csak látszólagos. A sor alá lehúzott *r* előrenyújtott nyelve számára többé-kevésbé mindig hagy ilyet az oklevél írója. De talán eldönthető a kérdés az oklevél magyar szavainak helyesírásából és az *u* véghangzó szabályos használatából. A *v* hangot ez alapítólevél és korai okleveleink az egykorú német ortografiából átvéve, különösen szó kezdetén igen gyakran írják kettős *u*-val (*uu*), vagy ami ezzel *palaeographice* teljesen azonos, kettős *v*-vel (*vv*, *w*, *vu*). 1001. (?) évi pannouhalmi alapítólevélben: *Baluuanif* (*Bálványos*), *Wifetcha*, *Vuofian* (id. h.); 1055. tihanyi alapítólevélben: *putu uueizee*, *ulumef megaia*, *gnir uuege*, *mortif uafara kuta*, *afauuagi*, *eleuui humuk*, *baluuan*, *Woitech comitif*. Az 1083–95

közi pannouhalmi conscriptióban: *uoofian*, *ueeihna* (Vénye), *ueeifnic* (Vének, id. h.); 1190 k. Dávid dux oklevelében: *Weimir* (PRT. X, 496); 1111-iki zabori oklevélben: *Vvaga*, *Willermus*, *Vvacensis*, *Vvolferus*; 1113-i zabori okl.-ben: villa *Vveza*, aqua *Blavva*, *fluvius Vvlsцит*, *Wesscan*, aqua *Vvac* (Vág), *Vvederat*, *Tavvicz*, *Vvolferus*, *Vvaradiensis* stb. (id. h.); 1116—31 közti Acha-féle okl.-ben: *chiwa* (id. h.); 1131 k. Sár-bíró-féle okl.: *wezperienfi*, *Walen*, *Lawa* (id. h.); a következő oklevelekben: *Weszpremiensis*, *waradiensis*; 1141—61 közti csatári oklevelekben: *Werenc*, *Weteh*, *Wapussa*, *Wasardus*, *Weng* (id. h.); 1146: *Wirthis* (Vértes), *Wamma* (PRT. I, 598/9); 1150: *Sculévata* (= Szóváta, uo. 599). A bakonybéli összeírás ide tartozó szavaira fentebb már felhívtuk a figyelmet. Ez a megfigyelés (*uuaru* = vár) majdnem PINTÉR felfogása felé dönti el a kérdést, de az a kifogás emelhető ellene, hogy magában a tihanyi oklevélben is van egyszerű, simpla *u*-val írt *v*, igaz, hogy összesen csak három esetben: feku *weizee*, kurtuel *fa* és *lutovic comitif*.

Lássuk tehát a *fehér* szó véghangzójának kérdését. Az OkiSz.-ban több véghangzós adatot nem találunk rá. Jár-e egyáltalában a többtagú, magashangú, *r* végű magyar szó után *u* véghangzó? En emlékeink megfigyelése alapján azt felelem: *alig*. Nyelvészeti irodalmunkban a tövéghangzó, véghangzó, szóvégi *u* stb. kérdésével már legalább is egy kötetre való irodalom foglalkozik. De bizonyos szabályt, hogy mily esetekben szokott s mily véghangzó (*i*, *u*, *e*, *a*) magyar szavakhoz járulni, úgy tudom, még nem kíséreltek felállítani nyelvészeink. Addig, míg legrégibb emlékeink hiteles sorozata összeállítva nincs, nem is lehet, azután is nehéz, de azt hiszem, egyes esetekben nem lehetetlen. Nézzük pl. az *r* végű magyar szavakra nézve ANONYMUST. Említettük már, hogy ANONYMUS a mai, tehát a véghangzó nélkül egytagú szavak után rendszeren kiteszi az *u* véghangzót. A dömösi oklevél is csaknem kizárólag csak az egytagú szavak után teszi az *u*-t. De ANONYMUS az *r* végű egytagúak után sem mindig: *vrluuru* (10. §) és *urluur* (többször, = Örs úr), *faru*, *faruuar*, *geuru*, *turu*, *nyr*, *nir*; a magyar *szér* közzót: *scerű*, *-i* véghangzóval írja. A többtagú, *r* végű szavak után, legyenek azok magyar vagy idegen eredetű nevek, sohasem tesz véghangzót: *olpar*, *zotmar*, *Cozar*, *Bunger*, *zu(m)bor*, *Zombor*, *zubur*, *turtur*, *gumur*, *byhor*, *eguR*, *bular*, *hetumoger*, *dentumoger*, *portus Moger*. Bevezetésében olvasható *mogerű* a latin többes nominativus ragjával van ellátva. Említettük, hogy a magyar *-nek* rag előtt mindig kiteszi az *u* véghangzót. Az egyetlen így ragozott *r* végű magyar név után nem teszi ki: *edumer nec* (17. §). Éppígy nem tesz *u* véghangzót a többtagú *l*, *m*, *n*, *g*, *k*, *p* végű szavak után, kivéve, hogyha két mássalhangzón végződnek: *zerelmu*, *zobolmu*, *zeremfu*, *lopontu*. Nézzük ezek után más korai emlékeink *r* végű neveit. CONSTANTINUS PORPHYROGENITUS *μεγέση* és *καθη* törzsneveiben az *η* bizonyára *-i* véghangzónak veendő. A tihanyi alapítólevélben az egytagú (*u*)*uaru* szót kivéve, *r* végűek után nem járul sem *i*, sem *u* véghangzó: *gnir*, *leanfyher*, (mortif *uafara*, *gunu-fara* birtokragosak). 1090 k. Dávid dux oklevele: *Weimir*. A veszprémvölgyi oklevél Szt. István-kori görög szövegében az egytagú, két mássalhangzón végződő *σάνδρον* után *u*, *γουντζαρι* után *i*, *σαγαρ-βουεν* első tagja után semmi véghangzó nincs, éppúgy mint a Kálmán-kori latin szöveg *r* végű magyar szavai után: *zaarberin*, *fcondur*, *grincear*. A dömösi

oklevél egytagú: villa Sari és a többtagú, mélyhangú: Machari, Pazari, Vzari neveiben találok csak *i* véghangzót, mintegy 50 *r* végű, akár egy-, akár többtagú, akár magas-, akár mélyhangú, *r* végű szava után azonban sem *-i*, sem *-u* véghangzót nem találok: Vir, Kules-er, Petir, Selmer, Ecer (KNAUZNÁL egyszer hibásan Scer I, 91, másszor Eter I, 92, = Ecser, a tiszamelléki birtokok közt; I. Árpád és az Árpádok díszmű 145. l.), Zeher, Seter, Sidemer, Citar, Cimor, Cazmer, Mogir, Deuecher, Kuke, Budmer, Cimer, Enser, Bodor, Kalsar, Zadur, Humur, Zadar, Stamer, Bahatur, Simur, Gucur, Pedur, Sothmar, Zonur, Samar, Sudur stb. Éppígy az 1086/XII. sz.-i bakonybéli összeírás: Quiar, Sar, Felduar, hotar, hatar, — buqur, Ozur, Petyr, Buatir, Bichor, Guquer, összes *r* végű szavainak sincs véghangzója.

Nem szaporítva tovább a szót, az összes XII. századi eredetiben fenmaradt emlékeink magyar nevei közül talán csak az egy Chitary többtagú, *r* végű szót találok még *-i* véghangzóval (az I-ső csatári 1141—61 közti oklevélben, uo. a helynév Chitar alakban is, Magy. Könyvszemle 1892/3, 15 és 17). Ezek alapján a *fehér* szó után *-i* véghangzót még lehetségesnek gondolok, de *-u*-t nem, s PINTÉR elválasztását fogadva el, legrégebb nyelvemlékünk *feheruuaru* rea ragozott helynevét így olvasom: *fehérváru réu*. JAKUBOVICH EMIL.

Finnugor népek önkormányzati alakulatai.

Szovjet-Oroszország tudvalevőleg igen nagylelkűnek mutatkozik a területén lakó különböző nemzetekkel szemben. Megengedte, hogy minden nép önálló alakulatokba tömörüljön; ezeknek elnevezése különböző: szövetséges köztársaság (Georgia, Ukrajna), köztársaság (Krim), terület (kalmükök), „commune“ (volgai németek). A mai orosz viszonyok ismerői azt mondják, hogy ez a szabadelvűség csupán színleges. A legnagyobbak valamiféle látszólagos állami léttel még csak rendelkeznek (külön kormányuk van, Moszkvában „követ“-et tartanak), de a kisebbek (tekintet nélkül „rangjuk“-ra) nem mások, mint az erősen központosított Szovjet-Oroszország közigazgatási egységei. Az egyes alakulatok élén nagyobbára az illető vidék szülőttei állanak, de vannak esetek, hogy maga a központi kormány delegálja a maga bizalmi embereit, akik akárhányszor nem is odavalósiak.

Ákárhogy is álljon a dolog, mégis érdekes, hogy ezáltal néhány finnugor rokonnép külön szervezkedett. Nevük helyet foglal az európai oroszországi „kormányzóságok és területek“ névsorában,¹ még pedig így: 45. A votjakok területe (Territoire des Votiaks). — 46. A zürjének területe (Terr. des Zyrians). — 48. A cseremiszek

¹ A Nemzetek Szövetsége hatalmasan kiépített járványügyi szervezetében Szovjet-Oroszország tudósai is résztvesznek. A N. Sz. egészségügyi bizottsága fölkérésére TARASZEVICS moszkvai egyetemi orvostanár részletes munkátot terjesztett be az oroszországi járványokról. (Société des Nations. Section d'Hygiène. Renseignements Épidémiologiques, No. 5: Les épidémies en Russie depuis 1914. — Genève, Octobre 1922.) Innen veszem a között megnevezéseket (az idézett kiadványban franciául és angolul).